

O INTRODUCERE PSIHOLAGICĂ ÎN PROBLEMA MORȚII¹Constantinos Tsatsos ²

Abstract : This article sets a psychological pre-introduction in the great issue of death. The author finally concluded that the psychological fight to defeat death is a privilege to only a few. Most of them die along with their bodies. Some survive through History and, with this pre-feeling of survival, extend their existence beyond the death of the Ego. Such is achieved by Faust who, standing in front of his work, shouts that it will never die. But only a few cross the centuries and step on Death, completely triumphant, within their

¹ Din volumul : «**Μελέτη Θανάτου – La réflexion sur la Mort**» (Al doilea Simposion Internațional de Filosofie), Libraria „Estia”, Atena 2002 (ed. 2a) p. 332 – 349.

² Constantinos Tsatsos s-a născut în Atena (Grecia) în anul 1899. După terminarea studiilor de Drept la Universitatea Națională “Kapodistria”, el a intrat în corpul diplomatic. După terminarea studiilor de doctorat în Heidelberg (Weimar, Germania) între anii 1924 – 1928, el s-a întors în Grecia și în anul 1933 a devenit profesor de drept. În anul 1940 a fost arestat și exilat pentru opoziția sa față de dictatura lui Ioanis Metaxa. În 1946, când a hotărât să participe mai mult la viața politică, el și-a dat demisia din postul de profesor de drept de la Universitatea « Kapodistria ». din Atena. În 1955, după formarea « Uniunii Naționale Radicale » a lui Constantinos Caramanlis – cu care a deținut strânse legături de prietenie toată viața – Tsatsos a intrat în partid și a devenit ministru al Afacerilor Publice. În anul 1975 a fost ales de Parlament, pe durata de cinci ani, Președinte al Republicii Elene. A murit în anul 1987. Dintre scrierile lui, mai cunoscute sunt teza sa de doctorat « **Conceptul de drept pozitiv** » (Heidelberg, 1928), « **Filosofia socială a vechilor greci** » tradusă și în limba română de Lia Brad și cu o prefață de Romul Munteanu (Editura Univers, București, 1979), « **Dialoguri la mănăstire** » (Atena, 1975) scrierea autobiografică în două volume «**Dare de seamă de o viață**» (Editura “Prietenilor”, vol. I – II, Atena 2000) etc. « Scriitor și filosof, Constantin Tsatsos trăiește o continuă fascinație în fața realului și a universului imaginar. Spirit raționalist prin excelență, gânditorul grec știe că orice comportament uman pendulează între starea lucidă, de veghe, și starea de reverie. Și dacă visarea poate deforma realitatea, reprezentând din acest punct de vedere un pericol, filosoful nu-și interzice dreptul de explorare a universului subconștient și a reveriei, dar se supune în cele din urmă rigorilor **judecății logice**. Constantin Tsatsos ne avertizează mereu că **viața este gândire**, iar fapta trebuie supusă **rațiunii**. Și dacă legile prin forța lor coercitivă justificabilă pot duce la abuzuri, filosoful activității practice pledează pentru o politică, privită ca o « artă a viețuirii », care nu poate ieși din cadrul unor norme etice. Gânditor umanist prin excelență, Constantin Tsatsos se străduiește să concilieze **spiritul legilor** cu **spiritul eticii**, ca și **rațiunea** ființei umane cu acele explozii misterioase ale subconștientului, **iraționalul**, **inexplicabilul** făcând parte din existența noastră, poate și din cauză că mintea omenească nu a izbutit să se înțeleagă pe sine în totalitatea sa. » (Romul Munteanu în **Prefața** la Constantin Tsatsos, **Filosofia socială a vechilor greci**, Ed. Univers, București 1979, p. VII-VIII).

Când a susținut această conferință, Constantinos Tsatsos era Președinte al Republicii Elene.

souls. They are the ones that unite themselves with the Absolute, with the Eternity, and then, they feel no difference between themselves and Him.

Keywords: death, history, eternity, cross, psychological

Mă urc la această tribună ca să vorbesc după un șir de vorbitori excelenți, cum rar avem prilejul să ascultăm pe unul după altul, într-o perioadă așa de scurtă de timp.

După cuvântările pe care le-ați auzit toate zilele acestea, vorbirea mea pe drept vă va dezamăgi. O fac însă mai mult pentru ca să-mi exprim entuziasmul meu față de lucrarea pe care o înfăptuiți aici, și mai puțin pentru a adăuga un smerit mesaj după toate cuvintele de profundă înțelepciune ce-au fost rostite aici. Și nu voiesc să recurg la scuza - deși întemeiată - că nu am aflat timp să mă pregătesc. Pentru că această scuză ar justifica mai mult tăcerea mea, și nu luarea mea de cuvânt. Și încă, după tema care s-a discutat aici³, nici un om serios înaintat în vârstă, nu are dreptul să afirme că „nu este pregătit.”

*

Nimeni nu are acest drept. Dar, cu toate acestea, cine poate susține că **este „pregătit.”**? Câți oameni, din vremea acelei discuții de toată noaptea pe care ne-o istorisește Fedon, pot să spună că sunt vrednici să vorbească despre această temă atât de mare?

*

Cât de nepregătit sunt și eu personal am avut ocazia să o depistez într-o întâmplare ce s-a petrecut acum câțiva timp, într-o seară la biroul meu. Ține-am în mână un manuscris de-al meu, în care pusesem o bucățică din sufletul meu, o însemnare foarte personală, ceva - și-mi mărturisesc păcatul - ce o consideram ca lucrul cel mai însemnat din scrierile mele. De altminteri de fiecare dată când începem să scriem o lucrare avem falsa impresie că aceasta este, dacă nu cea mai bună, una din cele mai bune scrieri ale noastre. Dar această rătăcire, această iluzie ne ajută la scris.

S-a întâmplat însă că atunci când mă mândream și legam paginile lucrării cu un ac de gămălie, mi-am înțepat degetul. O singură picătură de sânge, asta a fost tot. Dar fără voia mea am făcut o comparație. Degetul cu picătura de sânge și textul în care pusesem o bucată din sufletul meu. Și comparându-le pe cele două am observat că mai mult mă interesa degetul decât textul. Am văzut astfel că degetul îmi era mult mai apropiat decât gândurile care erau cuprinse în acea hârtie. M-am simțit umilit. Și am zis în sinea mea: „Nu te-ai depersonalizat suficient; nu ți-a devenit conștiință faptul că ființa ta, cea mai esențială, constă din cele ce sunt dezasociate, fără legătură cu ființa ta materială și spirituală. Tu însuși nu ți-ai obiectivat cât ar fi trebuit propria ființă, care se găsește înafară și se mișcă dincolo de așa numitul Eu-însumi”.

³ Tema celui de al Doilea Simpozion Internațional de Filosofie a fost „Cugetări despre Moarte”.

*

Și am mai spus smeritului meu Ego: „Numai dacă pot să fac această trecere în alt gen, această transcendere în afară de timp și de spațiu, numai atunci voi putea să privesc în față moartea cu dreptate și fără părtinire. Altfel voi fi un rob al instinctului autoconservării și, bine-nțeles, pornind de la acesta voi vedea moartea ca ceva rău. Trebuia ca degetul să mă doară mai puțin decât gândul pus pe hârtie. Să mă fi găsit eu mai mult în hârtie decât în deget. Numai după o astfel de mutare „a ființei mele” aș fi avut libertatea să vorbesc neinfluențat despre Moarte. Această mutare ar fi trebuit să mă aducă într-un climat ieșit din timp, așa încât să mă aflu în afara dilemei moarte – nemurire, durată finită și durată infinită”.

*

Dacă s-ar întâmpla însă, fie și pentru o clipă, să pot înfăptui această transcendență, atunci voi găsi și locul potrivit de unde contemplarea Morții va fi mai liberă.

*

Și încă ceva. Cine crede în nemurirea ipostazei personale, în afara ”învelișului”, ”scoarței” materiei, sau cum spunem, în „nemurirea sufletului” - un suflet dotat cu memorie și legat de celălalt țărm al vieții de pe vremea când se găsea înlăuntrul ”învelișului” lui material - pentru aceștia nu există vreo problemă.

*

Problema începe să existe atunci când sau nu accepți existența nici unei continuități, sau accepți o continuitate, în care însă memoria și legătura cu viața precedentă este distrusă, în care, cu alte cuvinte, este întreruptă continuitatea de conștiință.

Și atunci se pune întrebarea: Unde pică centrul de greutate, în „eu mă gândesc”, sau în „conținutul” conștiinței, la „ceea ce eu mă gândesc”, la sensurile la care mă gândesc, independent de „Eu”-l care le-a gândit, le-a plămădit sau le-a descoperit? Trăiește cuvântul, trăiește și cuvântătorul. Nu cumva centrul de greutate este în cuvânt și nu în cel care cuvântă? Și atunci nu este vorba de nemurire în infinitul Timpului, ci în lumea netemporală.

În timp ce se desfășoară aceasta mutare și ”învelișul” este detașat de conținutul său, - tot așa cum gogoșa de mătăasă se separă de fluture – ”învelișul” se dezintegrează, încetează să mai existe, dar nu încetează însă să mai existe conținutul lui, pentru că acesta nu are nevoie de înveliș ca să existe, tot așa cum nu încetează să existe un adevăr matematic, când încetează să mai existe persoana care l-a gândit.

După o astfel de detașare a esenței spirituale față de temporalitate, aceasta (esența spirituală) rămâne în lumea ei, o lume fără de timp. Și rămâne o taină nedezlegată dacă este inclusă în întregul inteligibilului, după o rânduială

conceptibilă sau inconceptibilă pentru noi și dacă întregul acesta în desăvârșirea lui nu este Absolutul.

Am spus de la început: Nu voi avea impertinența să vorbesc despre cele după Moarte. Eu nu vreau să rămân nici măcar în anticamera, ci în pridvorul problemei. O simplă pre-introducere în problema corectei confruntării din punct de vedere psihologic a Morții pentru aceia care nu pot să creadă în veșnicia memoriei.

Până aici, aceasta am vrut numai să susțin: Cum că de la „**eu mă gândesc**” trebuie să trec la **sensul la care m-am gândit**: Să mă identific cu obiectul gândirii mele și să mă despart, să mă deconectez de elementul subiectiv.

*

Aceasta este singura punte care face acceptabilă cea mai grea încercare a omului, adică „faptul de a muri”, dacă exclud puntea credinței, care este un privilegiu al celor puțini, și mai exact a unei credințe libere, neîmpovărată de mit, care constituie mângâierea celor mulți.

*

Dar cine sunt aceia care pot să treacă această punte? După cele ce am spus, numai aceia a căror „învelitoare” are un conținut netemporal. Numai aceia a căror funcționare gânditoare are drept conținut o idee, ceva care există independent de legătura ei cu temporalitatea. Poate aș fi putut să spun chiar - pentru cei care nu simpatizează terminologia platonice: ceva ce constituie o formă pură sau o gândire pură.

*

Astfel nemurirea se preface într-un privilegiu aristocratic. Există numai pentru puțini. Și pentru că văd deja gata pregătită răutatea unora de a-mi sublinia că atrag asupra mea o prostie asemănătoare cu cea pe care am arătat-o acum câțiva ani când am vorbit despre „bărbații nobili” (regali) din **Republica** lui Platon, mă grăbesc să accentuez că noblețea, că această calitate aristocrată nu are nici o legătură nici cu bogăția cunoașterii științifice și nici cu talentele artistice și, în fine, nici cu înalta morală socială. Această noblețe poate fi aflată tot așa de bine și la oameni umili, și la cei mici (neînsemnați) și la cei inculți (neinstruiți), la toți aceia care au devenit bogați cu duhul – nu printr-o cultivare intelectuală -, ci prin suferință, prin durere, printr-o înfruntare a ei cu demnitate și cu dragoste, cu acea dragoste care umple acest „înveliș” muritor, mai mult decât orice altceva, cu acea esență atemporală și indestructibilă.

*

Nu cred să vă surprindă acest gând de disociere, de deconectare de Eu și de trecere bruscă către **altceva** mai vast. Este de altfel un lucru obișnuit și pe o anumită scară se întâmplă adeseori. Acest „**altceva**” este ca un Eu mai vast. Astfel cetățeanul vechii cetăți era dispus să intre în pericol, să-și jertfească Eul său, având credința că el nu moare, atunci când moare, când se jertfește pentru cetatea lui.

Nemurirea sa se identifica cu nemurirea orașului său. Nu credea întotdeauna, sau mai degrabă rar credea în veșnicia memoriei sale de după moarte., în continuarea existenței Eului său într-un alt loc și sub altă formă. Credea în dispariția Eului său și în contopirea sa în sfera mai largă pe care o alcătuiau generațiile succesive ale compatrioților săi. Vechea învelitoare, „Eul” nu supraviețuiește. Nu supraviețuiește o conștiință individuală, o memorie individuală, ceea ce numim de obicei „suflet”. Supraviețuiește cetatea. Mai târziu, cetatea a devenit „neam”, „patrie”. A avut loc întruparea în timpul istoric a unui ideal și, în fața acestui ideal, instinctul individual de autoconservare a slăbit și a precumpănit instinctul de autoconservare al speciei. Ajungem, așadar, la punctul de la care a început viața în natură. Și natura se interesează de salvarea speciilor, și nu a indivizilor. Astfel funcționează natura de când s-a pornit viața ființelor organice pe această planetă. Instinctul autoconșării individuale s-a dezvoltat ulterior: cea care s-a născut prima a fost legea autoconșării speciilor.

*

Astfel fenomenul deconectării de Eu, al despărțirii de viața individuală prin moarte nu este contrar (împotriva) firii, în măsura în care instinctul autoconșării individuale a fost dezvoltat ca să slujească autoconservarea speciei.

*

Numai când omul de la natura simplă a înaintat în spațiul libertății și al Istoriei, numai atunci și-a revendicat Eul, autoexistența sa și nemurirea individuală i-a devenit cerință. Dar, așa cum am văzut, și această cerință se domolește de fiecare dată când individul va fi legat mai strâns cu perioade mai vaste istorice sau și cu ideologii.

*

Bine-nțeles în cel de al doilea caz, deconectarea nu este niciodată deplină, sau, nu este decât rar deplină. De altfel, cava asemănător se întâmplă și la organisme vitale foarte evolute. Dar, în orice caz, deconectarea aceasta constituie ceva cu putință (realizabil), care aproape anihilează tragicul morții.

*

Dar nu am ajuns încă la capăt. Ceea ce se deconectează din conținutul conștiinței sunt sensurile, ideile. Numai acestea se mută în atemporalitate. Ce rămâne atunci ca element subiectiv neschimbător al conștiinței? Numai omul psiho-fizic. Dar atunci se deconectează și altceva, care nu constituie idee pură. Și ca să devin aici mai explicit, mă voi refugia la niște teme concrete, pentru că de aici țâsnește cea mai dureroasă problemă. Mai concret, aș vrea să privesc tema deconectării și în contextul ei estetic. Praxiteles moare, dar trăiește **Hermesul** său. Esența lui nu este el însuși ca ființă psihofizică, ci lucrarea lui. El este eternizat prin acesta. Și această eternizare o poate simți, o poate realiza psihologic. Astfel această disociere se realizează pentru operă, pentru orice operă, pentru că înfăptuirea, opera constituie obiectivarea Eului.

*

Dar în sfera morală unde opera, adică fapta, coincide cu făptuitorul, atunci ce mai poate fi obiectivat, atunci când făptuitorul nu mai este? Rămâne fapta ca un eveniment istoric. Dar istoricitatea constituie o consecvență. Există acte morale supreme interioare și invizibile. Ce rămâne atunci dincolo de făptuitor, de autor? Supraviețuiește numai o idee etică în generalitatea ei. Așadar aici, dincolo de istoricitate, atingem elementul inteligibil pur și atemporal. Atingem cel mai dificil element. Pentru că cea mai mare greutate nu se prezintă în trecerea spre o unitate mai largă, către specie sau către o unitate mai largă și mai durabilă a istoriei, a statului, a neamului, către opera lucrarea materială sau istorică. Adevărata dificultate începe atunci când vrei ca această trecere să ducă dincolo de fire, dincolo de devenirea istorică, în lumea pur spirituală. Atunci disocierea trebuie să devină mult mai adâncă. Se cere atunci o deplină dezrădăcinare din acest – dacă nu de neînvins - în orice caz, atotputernic Eu.

*

În primele cazuri la care ne-am referit aici, Moartea nu este anihilată, ci este simplu mutată în timpul istoric. Eul vremelnic devine veșnic. Veșnici au devenit Homer, Dante, Shakespeare, Alexandru cel Mare, Cezar... Dar cândva pe toți acești titani îi va învâli Moartea. Veșnicia pretinde o deplină disociere față de timp, o deplină concentrare în sfera spirituală.

*

De această supremă izbândă nu are nevoie – precum am spus – cel ce crede în nemurirea sufletului său individual, a memoriei sale, pentru că în această situație Eul individual supraviețuiește, fie chiar și într-o lume imaterială. De ea are însă nevoie cel care crede că conștiința sa individuală se pierde pentru totdeauna, și că numai conținutul ei spiritual se asimilează într-o lume intelectuală, lume care nu poate fi concepută prin noțiunile de timp și spațiu. Eu aș spune, acolo unde există Ideea. Dar acest „**acolo unde**” ne duce în eroare, pentru că ne amintește spațiul și timpul. Cine ar putea spune: „Eu mă duc acolo unde se găsește cutare sau cutare formulă matematică, unde se află rezolvarea ei”? Nimeni. Cu mijloacele noastre sărace de exprimare, numai verbal putem să ne exprimăm, zicând: Acea formulă matematică „există” sau „este validă”.

*

Acum, pentru că am ajuns la limita puterilor mele de exprimare, aș dori, cu toată primejdia de a rătăci pe alții sau de a fi răstălmăcit, aș vrea să formulez niște întrebări, care constituie în același timp și dorințe, chiar îndrăzneli care scapă de sub controlul auster al logicii (rațiunii), și tînjesc după climatul mitului.

*

Această lume a ideilor, a conceptelor – în care supraviețuiește ceea ce nu este muritor în om – se identifică oare în totalitatea lui cu Absolutul, cu stația

finală, cu indestructibila Ființă ? Conștiința, după ce leapădă învelișul Eului și rămâne goală (numai) cu conținutul ei, se unește oare cu Absolutul? Și în aceasta constă oare nemurirea ei? După ce a lepădat temporalitatea ei, materia și sufletul cu memoria lui, dorințele și temerile ei, atunci esența acelei ființe concrete se unește cu ființa Totului? Și pentru că ideile nu se nasc din nimic într-o conștiință individuală, ci ele sunt simplu dezvăluite de aceasta, în esență ele sunt simplu detașate, deconectate de ceea ce este material și se întorc în lumea lor, se întorc adică în puritatea lor originară și astfel se contopesc cu Absolutul. Dar nici măcar nu se întorc, pentru că acolo au fost întotdeauna. În mod simplu ele deveniseră adiționale și temporare și conținut al unui Eu oarecare.

*

Toate ideile, ca și expresii, ca și „fel de a fi” al Absolutului constituie și punți de legătură ale Eului cu Absolutul. Și ca să nu intru în teoria despre idei, ci numai ca să se înțeleagă ceea ce vreau să spun, menționez ca și punți de legătură cu Absolutul gândirea matematică pură și muzica. Acestea constituie două din drumurile pe care Eul poate pași pentru a se apropia de Absolut sau – dacă preferați o altă imagine – sunt două ferestre de unde pot să-l privească. Matematica pură și Muzica - conținuturi spirituale (ideatice) ale conștiinței fiecărui Eu – aparțin deja lumii spirituale, aparțin sferei Absolutului. Și astfel dintr-un „mod” de manifestare al Absolutului, ca pe o treaptă, Eul se înalță către Absolutul în sine.

*

Există însă aici și o excepție rară, o trecere imediată către Absolut, fără o trecere (prealabilă) prin parțialitatea „modurilor”, „felurilor de a fi”. Este drumul misticilor. Aceștia, deconectând esența ființei lor de „scoarța” Eului, se cufundă, se contopesc sau, dacă vreți, se pierd în infinitul Absolutului.

*

Mă refer, firește, la misticii adevărați, care nu cred în nemurirea sufletului individual, pentru că atunci nu există o deconectare reală, adevărată. Vorbesc despre aceia care identifică conținutul spiritual al Eului lor fără etape intermediare și fără limitări cu Absolutul. Vorbesc despre aceia care trăiesc **îndumnezeirea** lor.

*

Am încercat să conturez o pre-introducere psihologică în marea problemă a morții. Am ajuns în final la concluzia că lupta psihologică pentru a învinge moartea constituie un privilegiu pentru puțini. Cei mai mulți mor împreună cu trupul lor. Unii supraviețuiesc prin Istorie și cu această pre-simțire a supraviețuirii își extind existența dincolo de moartea Eului. Acest lucru îl reușește Faust, care stând în fața operei sale strigă că aceasta nu se va stinge în veci. Dar numai puțini depășesc veacurile și calcă cu deplină biruință Moartea

înlăuntru sufletelor lor. Aceștia sunt cei care se unesc cu Absolutul, cu **Veșnicul**, și atunci între ei și El nu mai simt nici o diferență. Nu am aici la îndemână versurile lui Angelus Silesius⁴, care exprimă în mod categoric acest salt teribil.

*

Aici trebuie să mă opresc pentru că mă refer la ceva ce personal nu am trăit, pe care simplu îl înțeleg. Mă simt ca pe marginea unei prăpăstii, prăpastie în care niciodată nu am sărit. Arăt umil un drum pe care eu nu sunt vrednic să pășesc.

Saltul total pe care-l prezint, adică mutarea deplină a sufletului, nu sunt încă în stare să o săvârșesc.

*

Picătura de sânge din vârful degetului meu are încă mai mare valoare decât gândurile scrise pe hârtie. Glasul sângelui înlăuntru meu este încă înspăimântător de puternic. Mă voi învrednici oare vreodată să îl potolesc?

Traducere din limba greacă de
preot dr. Ilie Frăcea

⁴ Johann Angelus Silesius (1624- 9 Iulie 1677) a fost un preot catolic și fizician german, (pe adevăratul său nume Johann Scheffler), celebru însă ca poet religios și mistic. Din culegerile lui de poezii religioase amintim: **Heilige Seenlust (Doririle sfinte ale sufletului – 1657)**, **Der Chrubinischer Wandersmann (Pelegrinul heruvimic – 1657)**, **Ecclesiologia (Rostiri bisericesti - 1677)**.